

TEZAURE ROMANE ASCUNSE PE VREMEA LUI ANTONINUS PIUS ÎN DACIA

DE

M. CHIȚESCU

Descoperirile monetare împreună cu vestigiile arheologice sau epigrafice au adus mari contribuții la cunoașterea diferitelor probleme istorice abia amintite sau de loc menționate de scrierile antice. Drumurile parcurse de diverși negustori sau chiar de năvălitori, proporțiile unui război sau ale unor mișcări sociale, intensitatea schimburilor comerciale între regiuni deosebite sînt numai cîteva aspecte la studierea cărora cercetările numismatice și-au adus aportul lor. Este adevărat că nu întotdeauna tezaurele au fost încredințate pămîntului din cauza răscoalelor sau a războaielor, dar tot atît de adevărat este și faptul că, oricum, concentrarea descoperirilor de monede într-o anumită perioadă de timp și într-o zonă geografică determinată nu poate fi decît consecința unor momente de cumpănă și, ca atare, foarte importante. Numeroase și însemnate sînt contribuțiile aduse de numismații — români și străini — la cunoașterea momentelor de răscruce ale istoriei¹. De multe ori însă, cercetarea descoperirilor monetare s-a desfășurat în limitele granițelor actuale, în cadrul țărilor contemporane, neținînd deci seama de harta antică, de hotarele vechilor provincii romane. De aici greutatea firească de a urmări anumite evenimente politice al căror cîmp a fost mai larg decît spațiul cuprins între frontierele unei țări moderne.

De aceea, în cele ce urmează vom prezenta unele evenimente politico-militare ce au avut loc în a doua parte a domniei lui Antoninus Pius urmărite în desfășurarea lor pe un spațiu vast, care înglobează Dacia, Pannonia și Noricum.

¹ A. Blanchet, *Les rapports entre les dépôts monétaires et les événements militaires, politiques et économiques*, *Revue numismatique*, 39, 1936, p. 3—70; B. Gerov, *Die gotische Invasion in Mösien und Thrakien unter Decius im Lichte der Hortfunde*, *Acta Antiqua Philippopolitana — Studia Historica et Philologica*, Sofia, 1963, p. 127—145; B. Mitrea, *L'incursion des Carpes en Dacie sous le règne de Philippe l'Arabe, à la lumière des découvertes de trésors de monnaies*, *NÉH*, București, 1955, p. 151—160; idem, *Contribuții numismatice la cunoașterea problemei luptei împotriva stăpînirii romane în Dacia*, *SCIV*, V, 1954, 3—4, p. 467—486; Em. Condurachi, *Tezaurele monetare din regiunea carpato-dunăreană și însemnătatea lor pentru trecutul românesc*, București, 1943.

Cercetători ai istoriei antice ca Rohden, Zwicker² și alții au considerat domnia lui Antoninus Pius drept deosebit de pașnică, deși tot ei au vorbit, dar numai enumerându-le fără comentarii, despre războaiele purtate de acest împărat. Acest punct de vedere se datorează și faptului că materialul arheologic, epigrafic și numismatic al acelei epoci n-a fost niciodată adunat la un loc și cercetat, autorii menționați mărginindu-se la comentarea știrilor literare, uneori incomplete sau poate voit trunchiate, ori neavînd la bază o cunoaștere a situației reale³. Iată pentru ce s-a creat o imagine ușor falsificată a evenimentelor din acele timpuri.

Într-un studiu apărut în 1954, Rudolf Noll⁴ arată limpede cauzele care au putut duce la înțelegerea greșită a conjuncturii istorice din vremea acestui împărat. Așa se explică, pe cît se pare de ce războaiele marcomanice, care au avut un efect de surpriză pentru Roma, au apărut ca o catastrofă neașteptată. Pe de altă parte, unele distrugerii petrecute în Austria la mijlocul secolului al II-lea au fost greșit atribuite războaielor marcomanice. Acest lucru l-a determinat pe Rudolf Noll să încerce, în studiul sus-menționat, interpretarea evenimentelor din a doua parte a domniei lui Antoninus Pius petrecute în provinciile Noricum și Pannonia pe baza documentelor numismatice și epigrafice. În ceea ce privește, adoptînd același temei, am încercat extinderea cercetării și la Dacia. Este vorba, bineînțeles, de reluarea unei probleme mai vechi, dar tratată pe baza unor date mai bogate și în perspectiva unui spațiu geografic mai cuprinzător.

În prealabil, este necesară expunerea sumară a celor scrise de Noll referitor la Noricum și Pannonia. Autorul prezintă un număr de 12 tezaure monetare⁵ îngropate pe vremea lui Antoninus Pius, dintre care două cu ultimele monede datate din anii 144—146; opt ascunse între anii 152—160, iar ultimile două conținînd monede din partea finală a domniei împăratului.

Aceste documente numismatice sînt completate și de mărturii de ordin epigrafic: patru inscripții, dintre care una atestă construirea unui *castellum* în partea de est a provinciei Noricum, la Traismauer, de către Ala I Augusta Thracum, între anii 140—144. Celelalte trei (pe stâlpi miliari) menționează construirea unor șosele menite să lege între ele centre militare importante, de pildă Inzersdorf cu Viena de Sud și Vindobona cu Carnuntum. Tot în această perioadă sînt aduse efective militare care să întărească trupele deja existente pe limesul nordic al Dunării mijlocii și avanposturile aceluiasi limes⁶. Autorul subliniază că faptul în sine atestă o situație încordată în partea de nord a Dunării mijlocii.

Trecînd acum la analiza situației din Dacia în aceeași vreme, vom constata: tezaure îngropate, mișcări de trupe, ridicarea unor castru de

² V. W. Zwicker, *Studien zur Marcussäule*, în *Archaeologisch-Historische Bijdragen*, Amsterdam, 1941, p. 71 și urm.

³ Ne referim în special în Panegiricul lui Aelius Aristides către Roma, rostit în aprilie-iunie 144; cf. Aelius Aristide, XXVI, 70 k; cf. C. Preda, *SCN*, I, p. 129.

⁴ Rudolf Noll, *Zur Vorgeschichte der Markomannenkriege*, *Archaeologia Austriaca*, 14, Viena, 1954, p. 43—67.

⁵ R. Noll, *op. cit.*, p. 53—56 și harta.

⁶ Toate aceste mișcări de trupe sînt pe larg arătate în articolul lui R. Noll, *op. cit.*, p. 48—49.

piatră la granița de nord a Daciei romane. Să ne oprim pentru a prezenta și a analiza documentele reflectând această stare de fapt.

I. **Descoperiri monetare.** Ele se împart în două categorii: a) cele aflate în tezaure și b) cele din cimitire, avînd drept ultime monede piese din timpul lui Antoninus Pius.

a) **T e z a u r e.** Din această categorie fac parte șase descoperiri, precum urmează :

1. *Dîmbău (jud. Mureș)*⁷, tezaur compus din 135 denari de la Nero la Antoninus Pius, ultima monedă din anii 140—144.

2. *Cristeștii de Mureș (jud. Mureș)*⁸. O pușculiță cu 17 denari, de la Domițian la Antoninus Pius, ultima piesă fiind emisă în anul 152.

3. *Sălașuri (jud. Mureș)*⁹, important tezaur compus din 3 200 de denari romani republicani și imperiali, cu ultima monedă din anul 156.

4. *Vistia (jud. Cluj)*¹⁰ un tezaur numărînd 86 denari, de la Nero la Antoninus Pius, ultima emisiune din anul 156. Tezaurul figurează în catalogul descoperirilor monetare din studiul lui Noll¹¹.

Acestor patru tezaure transilvănene li se mai adaugă două, aflate pe teritoriul Moldovei de nord :

5. *Brăiești (jud. Botoșani)*¹² — este vorba de un tezaur incomplet dar cu ultima emisiune din timpul lui Antoninus Pius.

6. *Muncelul de Sus (jud. Iași)*¹³ — tezaur constituit din 366 de piese romane republicane și imperiale cu ultimile emisiuni din vremea lui Antoninus Pius, 147—148.

b) **C i m i t i r e.** Descoperirile monetare din cimitire sînt și ele revelatoare, precum vom vedea :

1. *Sighisoara*¹⁴. În cimitirul din apropierea orașului, urnele dezgropate au dat la iveală un număr de 77 de monece : de la Traian (17 exemplare), Hadrian (19 exemplare) și Antoninus Pius cu familia (41 de exemplare). C. Gooss arată că monedele ultimului împărat nu depășesc anul 156.

2. *Cașolț (jud. Sibiu)*¹⁵. Monedele cele mai recente descoperite în cimitirul din această localitate sînt și ele tot din vremea lui Antoninus Pius.

II. **Date epigrafice.** Este vorba în primul rînd de acea diplomă militară, datată din 144, în care se menționează aducerea unor trupe auxiliare pentru întărirea garnizoanelor din Dacia Superioară¹⁶. Aceste trupe au fost : *Cohors I Alpinorum*, care în anul 140 se mai afla încă în Pannonia Inferioară ; *Cohors IV Hispanorum* ; *Cohors I Thracum Sagittariorum* și, foarte probabil, *Cohors I Vindellicorum*.

⁷ Constantin Preda, *Tezaurul monetar de la Dîmbău și tulburările pricinuite de daci în anul 143, sub Antonin Pius*, în SCN, I, p. 113—130.

⁸ D. Protase-A. Zrényi, *O pușculiță cu denari romani imperiali de la Cristeștii de Mureș*, în AMN, IV, 1967, p. 461—467.

⁹ I. Molnár-I. Winkler, *Tezaurul de monede romane de la Sălașuri*, AMN, II, 1965, p. 269—294.

¹⁰ B. Mitrea, *Contribuții numismatice la cunoașterea problemei lupei împotriva stăpînirii romane în Dacia*, SCIV, V, 1954, 3—4, p. 480, nr. 4.

¹¹ R. Noll, *op. cit.*, p. 55, nr. 7.

¹² B. Mitrea, *Cronică*, SCIV, XIV, 1963, 2, p. 469, nr. 20.

¹³ Idem, *Cronică*, SCIV, XV, 1964, 4, p. 577, nr. 58.

¹⁴ Idem, *Contribuții numismatice ...*, p. 480, nr. 2.

¹⁵ *Ibidem*, p. 480, nr. 3.

¹⁶ CIL, III, Dipl., 58, p. 1983.

Un alt document epigrafic¹⁷ este cel constituit de inscripția de pe piatra de fundație a pretoriului din castrul de la Gherla, care atestă reconstruirea acestei fortificații în piatră, în anul 143.

Tot în legătură cu masarea trupelor în nord-vestul Transilvaniei trebuie amintită și diploma militară de la Cristeștii de Mureș¹⁸, datînd din 158, în care se menționează că *vexillarii Africae et Mauretaniae Caesariensis*, ca și *Mauri gentiles* au fost aduși în Dacia.

Un altar a fost închinat la Apulum¹⁹ *pro salute imperii Romani et virtute legionis XIII Geminae) XIII G(eminiae) sub M. Statio Prisco consule designato*, în urma unor lupte, de către cel ce a condus în bătălie legiunea XIII Gemina. Același M. Stadius Priscus avea să închine un alt altar VICTORIAE AVG (ustae), la Grădiștea Muncelului în anul 157²⁰.

III. Descoperirile arheologice completează aceste știri, dînd la iveală construcții militare efectuate la granița de nord-vest a Daciei. Astfel, s-au reconstruit în piatră castrulele de la Gherla²¹ (143), Micia²² (157), Ilișua²³, Bologa²⁴, Brețcu²⁵, de pe Citera²⁶, poate și cel de la Cășei²⁷. Toate aceste castrule fuseseră construite la început, pe vremea lui Traian sau Hadrian, din pămînt.

Observăm, din cele arătate pînă acum, că datele de care dispunem converg spre evenimente ce au avut loc în partea de nord-vest a provinciei, legîndu-se de altele similare — poate chiar și contemporane — din Noricum și Pannonia. Dar, înainte de a încerca o analiză și, eventual, o apropiere a acestor evenimente politico-militare petrecute în cele trei provincii, este cazul să vedem interpretarea datelor referitoare la Dacia de către cercetătorii români, istorici și numismați.

În 1954, Bucur Mitrea publica un studiu în care se ocupa de o perioadă mai mare de timp, ce cuprindea și evenimentele din vremea lui Antoninus Pius, sprijinindu-se pe mărturiile monetare (două tezaure și două cimitire), epigrafice și arheologice. Autorul lega îngroparea tezaurelor, sfîrșitul unor cimitire, reclădirea în piatră a anumitor castrule și masarea de trupe în nordul Daciei de o răscoală a dacilor liberi, ce ar fi contaminat și pe cei din Dacia romană. În același timp însă, Bucur Mitrea lăsa loc și pentru alte posibilități, scriind că s-ar putea să fie vorba și de „alte

¹⁷ *AnnÉp*, 1906, 112, ; cf. Vasile Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 136.

¹⁸ *CIL*, XVI, 110; cf. M. Macrea, *Istoria României*, I, p. 450.

¹⁹ *CIL*, II, 1161; cf. D. Tudor, *Răscoale și atacuri „barbare” în Dacia romană*, Edit. Științifică, București, 1957, p. 29; M. Macrea, *op. cit.*, p. 450.

²⁰ *CIL*, III, 1416; D. Tudor, *op. cit.*, p. 29 și nota 3; cf. B. Mitrea, *op. cit.*, p. 481—482; M. Macrea, *op. cit.*, p. 450.

²¹ Vezi nota 17 mai sus. Pentru majoritatea centrelor citate, vezi lucrarea lui Vasile Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, p. 66—70.

²² V. Christescu, *op. cit.*, p. 133—134, cf. C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, București, p. 109—110, cu unele considerații privind ridicarea în piatră a castrulelor din nord-vestul Transilvaniei.

²³ V. Christescu, *op. cit.*, p. 70, 134—135.

²⁴ M. Macrea, *Castrul roman de la Bologa*, în *ACMIT*, IV, 1938—1939, p. 197 și urm.; cf. C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 109—110, nota 1.

²⁵ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 109—110.

²⁶ M. Macrea, *Istoria României*, I, p. 450.

²⁷ V. Christescu, *op. cit.*, p. 136—137.

lupte''²⁸. Un punct de vedere asemănător a fost exprimat și de D. Tudor²⁹, C. Preda³⁰, D. Berciu³¹, M. Macrea³² care au arătat că între anii 156—157 au avut loc tulburări în Dacia, la granița de nord a provinciei. Aceste tulburări de mare amploare au fost puse pe seama incursiunilor săvârșite de dacii liberi. D. Tudor și C. Preda precizează de altfel, că deocamdată nu există nici un indiciu despre participarea populației din Dacia romană la aceste acțiuni. În legătură cu evenimentele din Dacia, D. Berciu și B. Mitrea discută efiile ce apar pe unele emisiuni monetare din vremea lui Antoninus Pius, reflectând o stare de război. Este vorba de efiile apărute pe monede de aur, argint sau bronz și reprezentând de pildă Victoria, Mars Ultor, Jupiter și Victoria, zeita Roma cu coif, Minerva, Pax³³. Bucur Mitrea afirma chiar că „tipurile monetare care reflectă starea de război și pot fi date în anul 156, nu pot să se refere decât la Dacia''³⁴.

Dacă admitem întru totul desfășurarea unor evenimente grave la nordul Dunării mijlocii în această perioadă, nu putem fi însă de acord cu tendința de a le restrânge numai la Dacia. Iar concluzia noastră se sprijină tocmai pe studierea tuturor acestor documente privind cele trei provincii amintite : Dacia, Noricum și Pannonia.

Într-adevăr, tezaurele monetare — 17 la număr, câte sînt cunoscute astăzi în provinciile de care ne ocupăm — arată din punct de vedere statistic că numărul lor a crescut simțitor în răstimpul 152—160. Între anii 144—146 avem patru tezaure, iar în anii 152—160 numărul lor urcă la zece, plus trei cu ultimele monede de la Antoninus Pius. Apoi, două inscripții contemporane indică reconstruirea în piatră a două castre : cel de la Gherla, în nordul Daciei, și cel de la Traismauer, din estul Noricumului ; ambele sînt date din anii 143—144. În sfîrșit, există în toate cele trei provincii diplome militare, precum și inscripții pe stîlpi miliari, primele atestînd mișcări de trupe, iar celelalte construirea de drumuri. De fiecare dată aceste acțiuni au drept obiect zona din nordul celor trei provincii. Toate aceste documente, fie ele de ordin numismatic, epigrafic sau arheologic, tind să demonstreze același lucru și anume încordarea situației la granița de nord, pe Dunărea mijlocie, pe un teritoriu ce afecta Dacia, Pannonia și Noricum.

Abordînd acum problema din unghiul datelor oferite de știrile literare, destul de sărace de altfel, vom vedea în ce măsură se potrivește domniei lui Antoninus Pius calificativul de pașnică.

În *Vita Pii*³⁵, biograful împăratului arată că „el a purtat prin legații „săi numeroase războaie ... căci a învins și pe britani... și pe mauri i-a silit să ceară pace, și pe germani, și pe daci și multe triburi... și pe iudeii răzvră-

²⁸ B. Mitrea, *Contribuții numismatice ...*, passim.

²⁹ D. Tudor, *Răscoale și atacuri ...*, p. 25—30.

³⁰ C. Preda, *Tezaurul monetar de la Dîmbău ...*, passim.

³¹ D. Berciu, *Lupta băștinașilor din Dacia împotriva cotropitorilor romani*, SCIV, II, 1951, 2, p. 73—95.

³² M. Macrea, *op. cit.*, p. 450.

³³ H. Mathingly, *Coins of the Roman Empire*, vol. IV, Londra, 1940, p. 122—150.

³⁴ B. Mitrea, *op. cit.*, p. 479.

³⁵ S.H.A. *Vita Pii*, 5, 1, „Per legalos suos plurima bella gessit. Nam et Brittanos per Lollium Urbicum vicit legalum... et Mauros ad pacem postulandam coegit et Germanos et Dacos et multas gentes atque Iudaeos rebellantes contudit ... in Achaia etiam atque apud Aegyptum rebellionem repressit”.

țiți i-a zdrobit prin generalii săi. În Achaia și Egipt a reprimat rebeliunii³⁶. Așadar, Antoninus Pius a purtat războaie cu multe neamuri, printre care se numărau și germanii și dacii (*Germanos et Dacos*). Rudolf Noll arată, la rîndul lui, că după 150 romanii au avut de luptat cu populațiile germanice care atacau imperiul la granița lui nordică, de pe Dunărea mijlocie. O dată cu tulburările din Pannonia și Noricum, constatăm aceleași ciocniri și în Dacia, între armata romană și populațiile dacice — în primul rînd carpii. Faptul este confirmat atît de o inscripție vorbind despre decoraarea unui soldat roman pentru acte de bravură în luptele cu carpii³⁶, cît și tezaurele monetare descoperite în Moldova de nord; cele din județul Mureș (Dimbău, Cristeștii de Mureș, Sălașuri), castrul de la Brețcu și diploma militară găsită la Cristeștii de Mureș.

Așadar, nu poate fi vorba de un simplu război între romani și dacii liberi, ci de o mișcare de mari proporții antrenînd mai multe populații (germani, în special evasi, iazigi, daci) și implicînd un teritoriu întins, ce cuprindea Dacia, Pannonia și Noricum. Pentru o simplă răscoală a dacilor liberi, romanii nu s-ar fi ostenit să reconstruiască în piatră o serie întregă de castre din acest teritoriu, nici să maseze atîtea trupe în regiunea de nord-vest a Daciei. Toate aceste măsuri au constituit o puternică linie de apărare împotriva năvălitorilor din afara imperiului.

De altminteri, și efigiile monetare de pe piesele emise în a doua parte a domniei lui Antoninus Pius reflectă o stare de război generală. Nu poate fi vorba de o referire specială, implicînd numai Dacia³⁷. Dacă acesta ar fi fost cazul, efigia de pe monedă ar fi indicat clar faptul, așa cum se întîmplă în ceea ce privește Iudeea, pe monedele Flaviilor³⁸, sau războaiele daco-romane din vremea lui Traian³⁹. Ori, monedele bătute în anii 156—157 vorbesc numai de zei ai războiului, fără să facă niște referiri directe la Dacia — fapt menționat și de D. Tudor⁴⁰.

Așa stînd lucrurile, toate aceste mărturii de care ne-am ocupat — tezaure, refaceri de castre, construirei de șosele, mișcări de trupe menționate în diplomele militare — par să demonstreze că în a doua parte a domniei lui Antoninus Pius neamurile germanice (marcomanii, evasii), antrenîndu-i și pe daci în acțiunea lor, încep primele atacuri împotriva imperiului. Putem spune deci că acum se lasă surprinse primele simptome ale viitoarelor războaie marcomanice. Nu credem că greșim afirmînd că războiul din 156—157 este preludiul cumplitelor lupte ce vor însingera întreaga domnie a lui Marc-Aureliu. Trebuie să dăm încă o dată dreptate lui Rudolf Noll⁴¹, cînd afirmă că după 150, pe vremea domniei lui Antoninus Pius, au loc primele ciocniri între romani și neamurile germanice.

Prin urmare, putem conchide fără teamă că evenimentele din Dacia anilor 156—157 nu sînt izolate, că motorul lor nu este constituit doar de dacii liberi, că ele nu pot fi privite și interpretate decît într-un context geografic și politic mult mai vast, cu o rezonanță istorică de mare amploare.

³⁶ *AnnÉp* 1900, nr. 155; cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 28.

³⁷ Așa cum afirmă B. Mitrea, *op. cit.*, p. 479.

³⁸ H. Mathingly, *op. cit.*, vol. II, Londra, 1923, p. 5—7, 57, 115—117.

³⁹ C. Moisil, *Monetele împăratului Traian referitoare la războaiele cu dacii și la cucerirea Daciei*, BSNR, XXIII, 1929, p. 11—28.

⁴⁰ D. Tudor, *op. cit.*, p. 28.

⁴¹ R. Noll, *op. cit.*, p. 51—53.

Că războiul sau războaiele din 156—157, care au antrenat armatele romane din Dacia, Pannonia și Noricum împotriva neamurilor germanice și a dacilor liberi, au fost urmate de o pace relativă este un fapt ce rezultă atât dintr-un pasaj din *Vita Pii*, cât și din câteva documente epigrafice deja amintite. Într-adevăr, există un pasaj în *Vita Pii* care spune : „... *tantum sane auctoritatis apud exterarum gentes nemo habuit cum semper amaverit pacem*”⁴². Iar în ceea ce privește documentele epigrafice, ne referim la inscripția care vorbește de decorarea unui soldat roman pentru vitejia lui în luptele cu carpii, ca și la inscripțiile din Dacia referitoare la *Victoria Augusti* și la *virtus legionis XIII Geminae*, prezentate mai sus.

Două concluzii importante, credem, că se desprind din cele arătate pînă acum. Întîi, în ceea ce privește istoria Daciei, se impune să constatăm că toate documentele numismatice, epigrafice și arheologice aflate în nord-vestul Daciei și datate de pe vremea lui Antoninus Pius nu pot fi puse numai pe seama unor incursiuni ale dacilor liberi. Cu alte cuvinte, ele nu apar ca un fenomen izolat. Dimpotrivă, ele reflectă un lanț de evenimente ce atestă un război al romanilor cu mai multe popoare din nordul limesului de pe Dunărea mijlocie, *putînd fi considerate drept prologul războaielor marcomanice*. A doua concluzie se referă la istoria domniei lui Antoninus Pius, care nu a fost chiar atât de pașnică pe cît s-ar fi putut crede. Ea a putut apărea italicilor ca netulburată de războaie, pentru că acest împărat se număra printre pușinii dinășii care n-au părăsit niciodată Roma, purtîndu-și campaniile prin legații săi. Romanii doreau în acea epocă pacea, iar împăratul, înțelegînd probabil această dorință a lor, le-a creat o falsă impresie de pace prin prezența sa permanentă în cetate⁴³. Este ceea ce a determinat aprecierea inexactă a acestei domnii.

DÉPÔTS DE MONNAIES ROMAINES D'ANTONIN LE PIEUX DÉCOUVERTS EN DACIE

RÉSUMÉ

En partant des documents numismatiques, épigraphiques et archéologiques dont on dispose à l'heure actuelle, l'auteur se propose de présenter certains événements politiques et militaires qui ont eu pour théâtre, dans la seconde moitié du règne d'Antonin le Pieux, le vaste territoire englobant la Dacie, la Pannonie et le Norique. L'idée de cet exposé a pour source une étude de Rudolf Noll, publiée en 1954. Interprétant les documents numismatiques et épigraphiques de la seconde moitié du règne d'Antonin le Pieux, fournis par le Norique et la Pannonie, Noll arrive à la conclusion qu'une situation tendue devait régner à cette époque au nord du Moyen-Danube.

⁴² SHA, *Vita Pii*, IX, 10.

⁴³ R. Noll arată că adevăratul vinovat al imaginii inexacte asupra domniei lui Antoninus Pius este un contemporan al împăratului, Aelius Aristides, — *op. cit.*, p. 43—45.

Si l'on passe ensuite à la Dacie, on constate pour la même époque maints signes révélateurs : dépôts de monnaies enfouis, mouvements de troupes, fortification de la frontière nord-ouest de la Dacie par la construction de « castella » en pierre.

En tant que numismate, l'auteur s'occupe en tout premier lieu des témoignages en ce sens offerts par les *trésors monétaires*. Il relève quatre en Transylvanie, comme suit : 1) Dîmbău (dép. du Mureș), dont la dernière pièce est datée de 140—144 ; 2) Cristeștii-de-Mureș (dép. du Mureș), avec la dernière émission de l'an 152 ; 3) Sălașuri (dép. du Mureș) et 4) Viștea (dép. de Cluj) — tous les deux avec pour dernières émissions des pièces de l'an 156. A ces trésors transylvains, il convient d'ajouter deux autres, découverts en Moldavie : 5) Brăiești (dép. de Botoșani) et 6) Muncelul-de-Sus (dép. de Jassy), ce dernier ayant pour dernières émissions des pièces datées de 147—148. Comme on le voit, les dépôts moldaves se placent également dans la zone nordique de la province. Deux nécropoles transylvaines ont livré de leur côté des pièces de monnaies d'Antonin le Pieux : Sighișoara (an 156) et Cașolț.

Les *documentes épigraphiques* convergent dans le même sens. En effet, il y a d'abord ce diplôme militaire daté de 144, faisant mention de l'arrivée de détachements auxiliaires, appelés à renforcer les garnisons de la Dacie supérieure. Vient ensuite l'inscription posée sur une pierre des fondations du prétoire, dans le camp de Gherla : elle atteste la reconstruction de la citadelle en 143, cette fois édiflée en pierre. Un autre diplôme militaire (à Cristeștii-de-Mureș) et deux autels, un à Apulum et l'autre à Grădiștea Muncelului, confirment cet état des choses.

Enfin, les *découvertes archéologiques* viennent compléter le tableau, en attestant la construction à cette époque de divers édifices militaires sur la frontière nord-ouest de la Dacie. A titre d'exemples, l'auteur énumère les camps rebâtis en pierre de Gherla (143), Micia (157), Ilișua, Bologa, Brețcu, Citera et Cășei. Au début, c'est-à-dire sous les règnes de Trajan ou d'Hadrien, ces camps n'étaient que de simples forteresses de terre.

La constatation qui s'impose en l'occurrence est que des événements importants ont dû avoir lieu dans le nord-ouest de la Dacie — des événements similaires, voire contemporains, à ceux constatés en Norique et Pannonie.

L'auteur passe ensuite en revue les interprétations données à ces événements par les spécialistes roumains : D. Tudor, D. Berciu, M. Macrea, en tant qu'historiens ; B. Mitrea et C. Preda, en tant que numismates. De l'avis général, tous les signes mentionnés ci-dessus (dépôts monétaires enfouis, nécropoles désaffectées, reconstruction en pierre de certains camps, mouvements de troupes) indiqueraient le soulèvement des Daces libres.

Pour l'auteur, ces témoignages releveraient d'une conjuncture beaucoup plus vaste, dépassant le cadre particulier de la Dacie. Corroborant les faits constatés en Dacie avec ceux mis en lumière par Noll, la conclusion à tirer est que de graves événements ont mis en jeu à cette époque les trois provinces : Norique, Pannonie et Dacie. Il suffit de reprendre les données archéologiques, numismatiques et épigraphiques, en tenant compte cette fois des trois provinces en même temps. Par exemple, sur les 17 dépôts monétaires enfouis durant cette période dans les

trois provinces romaines du Moyen-Danube, dix ont été cachés dans l'intervalle de temps 152—160. Deux inscriptions, l'une de Gherla en Dacie septentrionale, l'autre de Traismauer, dans l'Est du Norique, indiquent la reconstruction en pierre de deux camps — toutes les deux sont datées de 143—144. Les diplômes militaires récoltés dans les trois provinces attestent des mouvements de troupes, dirigés tous vers la zone qui s'étendait au nord de leur territoire. On ne saurait donc négliger ces témoignages convergents, qui indiquent une tension sur la frontière septentrionale, dans la zone du Moyen-Danube, et affectant les territoires de la Dacie, de la Pannonie et du Norique.

D'autre part, Rudolf Noll montre les Romains en guerre, après l'année 150, avec les populations germaniques, descendues du nord vers le Moyen-Danube. Les troubles de Pannonie et du Norique ont leur pendant en Dacie, où les tribus daciques, Carpes en tête, s'agitaient également. Ce n'était donc pas un conflit local entre Romains et Daces libres, mais un grand mouvement entraînant plusieurs peuples (Germaines, Daces, etc.) et affectant un vaste territoire. C'est ce que montre la construction ou la réfection de toute une série de camps romains au long de la frontière : l'Empire n'aurait pas pris la peine d'entreprendre de pareilles activités pour de simples troubles locaux, ne présentant pas un danger imminent pour lui. D'autre part, les dépôts de monnaies, la construction d'un réseau routier dans cette zone et à cette époque, les mouvements de troupes indiqués par les diplômes militaires viennent confirmer les sources littéraires mentionnant la descente vers l'Empire des peuplades germaniques (Marcomans, Quades). C'est donc pendant la seconde partie du règne d'Antonin le Pieux que se placent les préludes des guerres marcomaniques — préludes entraînant dans leur sillage les Daces. Un autre aspect de cette question serait que l'histoire du règne d'Antonin le Pieux semble réclamer certaines révisions, susceptibles de modifier quelque peu l'image paisible qu'on se faisait de cette époque.

LÉGENDE DES FIGURES

Carte avec les dépôts de monnaies romaines et les nécropoles qui finissent avec des monnaies d'Antonin le Pieux; reconstruction en pierre de certains camps au temps du même empereur :

- I Trésors monétaires;
- II Nécropoles;
- III Camps.

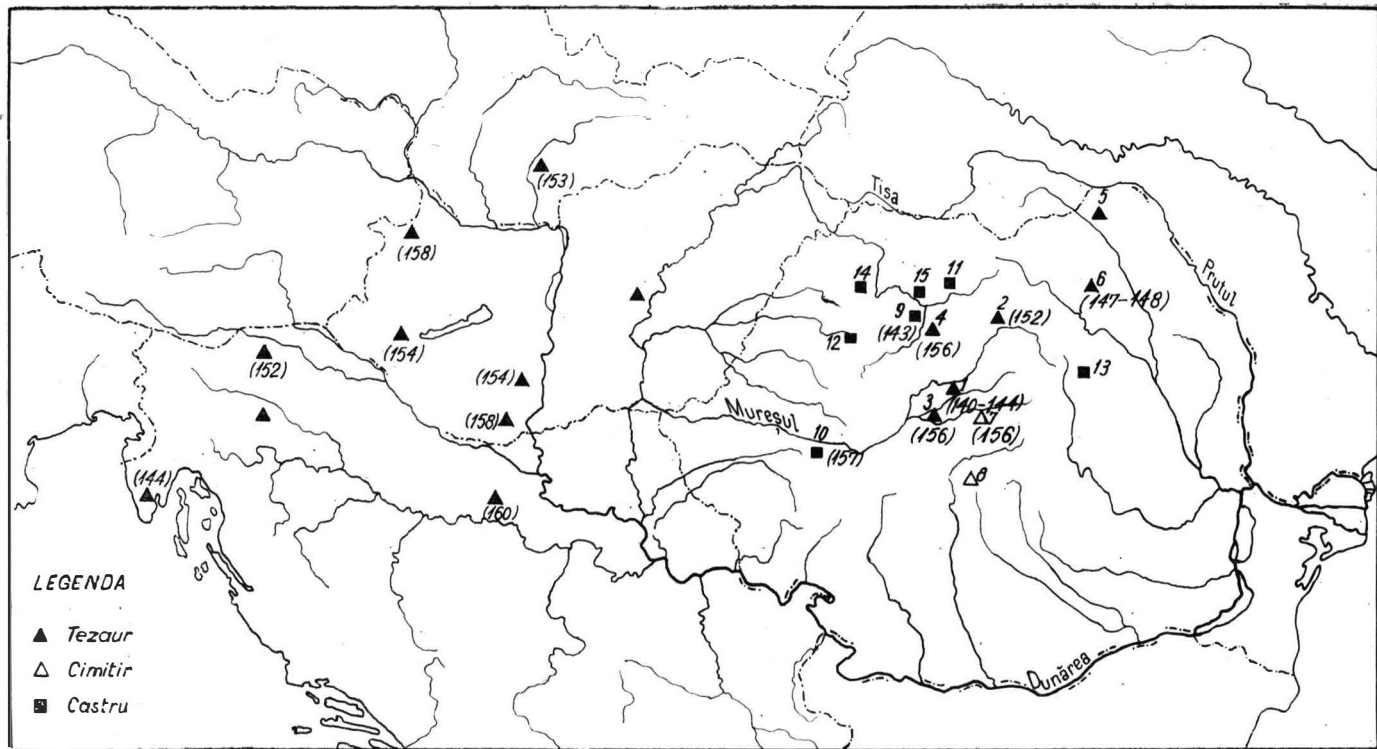

Fig. 1. — Harta cuprinzând tezaure monetare și cimitire care sîrșesc cu Antoninus Pius; castru ridicate în timpul aceluiași împărat.

I Tezaure: 1 Dimbău; 2 Cristeștil de Mures; 2 Sălașuri; 4 Vistea; 5 Brăești; 6 Muncelul de Sus. II Cimitire: 7 Sighișoara; 8 Cașolt. III Castru: 9 Gherla (143); 10 Micla (157); 11 Ilșiua; 12 Bologa; 12 Brețcu; 14 Citera (deal); 15 Cășel.